

ISBN 978-86-82873-15-0

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ШЕЗДЕСЕТ ГОДИНА
ИНСТИТУТА ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК
С А Н У

ЗБОРНИК РАДОВА I

Уређивачки одбор:

др Гордана Јовановић, редовни професор, др Александар Лома, дописни члан САНУ, др Предраг Пипер, дописни члан САНУ, др Слободан Реметић, дописни члан АНУРС, др Стана Ристић, научни саветник, др Срето Танасић, научни саветник

Главни уредник:
Срето Танасић

БЕОГРАД
2007

ISBN 978-86-82873-15-0, p. (171–177)

УДК 811.163.1'374=163.41(049.32)

81'374.822=163.1=163.41(049.32)

811.163.1'374(049.32)

2007.

ГОРДАНА ЈОВАНОВИЋ, ВИКТОР САВИЋ
(Београд)

ПРОЈЕКАТ „ОБРАДА СТАРИХ СРПСКИХ ПИСАНИХ СПОМЕНИКА
И ИЗРАДА РЕЧНИКА ЦРКВЕНОСЛОВЕНСКОГ ЈЕЗИКА СРПСКЕ
РЕДАКЦИЈЕ И СРПСКОСЛОВЕНСКОГ
ЈЕВАНЂЕЉСКОГ РЕЧНИКА“*

У раду се даје кратак историјат Пројекта: његово оснивање, са-
радници, рад на српскословенском речнику и издавачка делатност.

Кључне речи: Институт за српски језик САНУ, Старословени-
стички (Старословенски) одсек, старословенистика, речник српске ре-
дакције старословенског језика, Српскословенски речник јеванђеља

Из историје Одсека

Рад на *Речнику старословенског (црквенословенског) језика српске редакције* почео је према упутствима и смерницама донетим на Четвртм међународном конгресу слависта одржаном у Москви 1958. године. Исте године у Прагу је изишла прва свеска *Slovník-a jazyka staroslověnského*, који на свеобухватан и темељан начин обрађује грађу из канонских старословенских извора и из каснијих архаичних редакцијских споменика (од краја X до краја XVI века). Првобитна замисао је била да се припреми израда једног општег црквенословенског речника свих националних редакција, који би се надовезао на Прашки речник. У том циљу — и на том конгресу — основана је међународна комисија, у чијем саставу су били представници словенских земаља које су хтеле да се укључе у тај подухват. Формиране су по-

* Овај чланак представља скраћен и прерађен текст [из:] *Српскословенски речник јеванђеља. Огледна свеска*. Саставио Виктор Савић. Уредник Огледне свеске Гордана Јовановић, Библиотека Јужнословенског филолога, н. с., књ. 23, Београд 2007, 97–124. Чланак је резултат рада на пројекту бр. 148003 „Обрада старих српских писаних споменика и израда Речника црквенословенског језика српске редакције и Српскословенског јеванђељског речника“, који у целини финансира Министарство науке Републике Србије.

себне националне комисије и њима је препуштено да одреде корпусе рукописа који ће се ексцерпирати. Првобитна замисао о изради јединственог црквенословенског речника ипак се морала сместити у реалније оквири, па уместо да се израђује јединствен редакцијски речник, приступило се изради речника појединих редакција, у складу с различитим могућностима појединих средина. Прашки речник старословенског језика послужио је као узор у изради свих каснијих посебних редакцијских речника, а рад великог броја угледних стручњака и научника омогућио је да се последња, 52. свеска овога речника, појави 1997. године.

У Југославији је 1961. године одржан састанак угледних старословениста и историчара језика. Одлучено је да се оснује савезни пројекат под називом *Речник оѡшѡесловенског (црквенословенског) књижевног језика*. У Београду је покренут пројекат овога типа 1969. године у Институту за српскохрватски (сада српски) језик САНУ, у оквиру кога је касније основан Старословенистички (Старословенски) одсек. Примљен је први стални сарадник, Димитрије Е. Стефановић, а руководилац пројекта постао је Димитрије Богдановић.¹ Све време постојала је врло развијена и добра сарадња са Старославенским институтом у Загребу, који је био носилац савезног пројекта. У набављању грађе (фотокопија рукописа) помогло је Археографско одељење Народне библиотеке Србије. Почетком седамдесетих година примљени су за сталне сараднике Гордана Јовановић и Никола Родић, затим Радмила Ковачевић, а крајем те деценије и Љиљана Ламбић-Божовић; средином осамдесетих година примљен је Андреј Пешикан. У оквиру САНУ основан је Старословенски одбор, који је замишљен као нека врста подршке и потпоре раду на овом пројекту. Академик Митар Пешикан, као председник Одбора, укључује се у рад Старословенистичког одсека, између осталог и на његовом основном пројекту — изради Речника црквенословенског језика српске редакције. Митар Пешикан се пре свега старао око обликовања основне лексикографске концепције, и после више година сачинио је упутства за израду Речника (*Уѡуѡ за Срѡскословенски јеванђељски речник*). Током 1990-их година Никола Родић остао је готово усамљен на Одсеку. Митар Пешикан је умро 1996. године, што је озбиљно угрозило рад на Речнику. Никола Родић је умро почетком 2003. године и претила је опасност да се Одсек угаси. Да се то не би десило, професор Ђорђе Трифуновић волонтерски се прихватио места управника Старослове-

¹ У време покретања пројекта преговарано је и с Петром Ђорђићем и са Светозаром Николићем о могућности да се прихвате руковођења.

нистичког одсека, а за његовог сарадника постављен је у октобру 2003. године Виктор Савић. Почетком 2005. године нови управник Одсека постала је професор Гордана Јовановић, а за стално је запослена и Биљана Савић.

Лексикографски рад на Одсеку

Рад је започет потпуном ексцерпцијом *Мирослављевог јеванђеља*, најстарије сачуване ћириличке књиге писане српском редакцијом старословенског језика (око 1180. године).² Главни ослонац у раду било је класично старословенско *Маријино јеванђеље*, које је најближе матичном тексту старословенског четворојеванђеља (тј. хипотетичкој прототетри — Т₀). На српском тлу овом јеванђељу су од проучених јеванђеља најближа *Рашко-хиландарско* и *Мокројољско*, управо две најстарије тетре. Године 1973. завршена је ексцерпција *Мирослављевог јеванђеља*. Потом је ексцерпирано *Вуканово*, друго по старини сачувано српско јеванђеље (писано на прелазу између XII и XIII века), а затим и друга важна српска рукописна јеванђеља. Тада је обрађено 25 јеванђеља од краја XII до средине XVI века, што чини преко сто хиљада листића.

Крајем 1976. године приступило се, на исти начин, основној и паралелној ексцерпцији српских апостола, а за носећи текст одабран је *Маттијин ајосџол*, један од најстаријих пуних апостола (трећа четвртина XIII века). Обрађено је 10 апостола из XIII и XIV века, што је чинило педесет хиљада листића. Тако је настао корпус од преко сто педесет хиљада листића који су садржали новозаветну лексику. Апостолска грађа је, нажалост, нестала приликом реновирања Академијине зграде, када се већи део Института за српски језик преселио у нову зграду. Ако се до тада и постављало питање какав речник писати — да ли општи редакцијски или ће то бити парцијални речници одређених жанрова — те дилеме у том часу више није могло бити. Постало је савим јасно да је због недостатка и грађе и сарадника тренутно могуће изградити само јеванђељски речник српскословенског језика. Као додатна аргументација послужило је и то што је јеванђељска лексика најбоље посведочена у старословенским канонским споменицима,³ а истовремено постоје и критички обрађене одговарајуће грчке паралеле. Указала се јединствена прилика да се што је могуће јасније оцрта

² За ексцерпцију *Мирослављевог јеванђеља* и других извора ангажовани су спољни (хонорарни) сарадници.

³ Уз то, јеванђеља су најбоље сачуван род у целокупном старом словенском рукописном фонду.

основни лик српске редакције јеванђељског текста у односу на старословенски извор и на друге националне редакције. Уследило је концепцијско усаглашавање јеванђељског речника, па се на основу помених упутстава Митра Пешикана приступило његовој изради. Сам Митар Пешикан радио је на слову а, дајући основни модел сарадницима, а Никола Родић на слову б. Димитрије Е. Стефановић радио је на слову г, а Никола Родић још на слову д. Концепт се у току рада више пута мењао. После смрти Митра Пешикана, Никола Родић је изнова ревидирао концепт и у складу са својим новим виђењима, али без поновног састављања упутства, почео је прерађивати слова а и б. Никола Родић је изненада умро почетком 2003. године, а иза њега је остала недовршена и необјављена грађа у његовом рачунару.⁴

Српскословенски речник јеванђеља

Са доласком професора Ђорђа Трифуновића на чело Одсека довршен је и објављен рад Николе Родића на обједињеном издању делатности Љубомира Стојановића у вези с *Мирослављевим јеванђељем*. Након тога кренуло се са сређивањем затечене грађе и њеним допуњавањем новом. Започет је и припремни рад на будућем *Српскословенском речнику јеванђеља*.

Из претходног периода остао је веома обиман и ваљан, али неуједначен рад на првој књизи Речника; најмање уједначена била је обрада слова а. У новим околностима, без старих сарадника који су посао зачели, природно је било урадити пробну свеску тог речника како би се исказале могућности и замисли новог састава који ће тај посао довести до краја. Стога су, према Јагићевом индексу уз издање *Маријиног јеванђеља*, пробране одреднице из слова а; ту нису укључене оне које је неко од сарадника већ исцрпно обрадио и објавио у неком часопису или су те одреднице веома фреквентне и заузимају велики простор у грађи. У исто време укључени су неки од синонима из оквира других слова са циљем да се научној и стручној јавности при-

⁴ О историји Старословенистичког одсека, о обради старог српског рукописног наслеђа и о лексикографском раду на њему в. [у:] Д. Стефановић, Десет година Старословенистичког одсека Института за српскохрватски језик у Београду, *Јужнословенски филолог* XXXVI, Београд 1980, 213–219; Н. Родић, *Јеванђељски речник српске редакције — pro et contra*, *Јужнословенски филолог* LIV, Београд 1998, 250–251 и *Црквенословенски речник српске редакције*, *Славистика*, III, Београд, 1999, 242–248; Д. Ђупић, *Лексикографски програми у САНУ данас*, *Сто година лексикографског рада у САНУ*, Београд 1993, 16–18, *Монографија о Институту за српски језик САНУ*, Београд, април 2001, 8–9, 22, 85–86; сумарни извештај Н. Родића Министарству науке Републике Србије за период 1996–2000 (поднет 19. марта 2001).

каже целовити лик и суштина будућег речника. Узете су и неке мање одреднице из наредних слова. *Огледну свеску* саставио је Виктор Савић, а уредила ју је професор Гордана Јовановић. Све време помагао је и професор Ђорђе Трифуновић, нарочито у обликовању ове књиге.

У раду се данас користи 35 српских јеванђеља (са фрагментима из других јеванђеља — 42) од XII до XVI века. Она се упоређују са пет старословенских јеванђеља, са шест превода Новог завета на савремени српски језик, и са два критичка издања грчког Новог завета.

Циљ сарадника Старословенистичког одсека садржан је првенствено у намери да се оживи и ојача рад на изучавању старог српског писаног наслеђа као изузетно важног сегмента у оквиру националних хуманистичких наука. Изучавање наше националне писане баштине биће наш допринос развоју старословенистике као научне дисциплине у Срба и тај удео нашег старог писаног наслеђа у контексту општесловенског ћирилометодијевског наслеђа нико неће моћи оспорити.

На иницијативу Старословенистичког одсека у Српској академији наука и уметности одржан је (15–17. октобра 2007) међународни научни скуп посвећен питањима стандардизације старословенске ћирилице и њене регистрације у Уникоду. То питање веома је актуелно у светској старословенистици и на скупу су учествовали водећи српски и инострани старословенисти.

На Одсеку се тренутно припрема досад необјављена *Словенска њалеографија* Степана М. Кулбакина, похрањена као рукопис у Архиву САНУ (бр. 14482), што представља озбиљан издавачки подухват.

Издавачка делатност Одсека

Ексерпција рукописа на основу њихових фотографија и ретких издања сама по себи није довољна, већ је за озбиљну обраду старог српског писаног наслеђа неопходан рад шири и темељнији; то се нарочито односи на текстолошка, језичка и археографска истраживања и проучавања. Митар Пешикан, Гордана Јовановић и Никола Родић специјализовали су се у питањима јеванђељске лексике, а Димитрије Е. Стефановић и Радмила Ковачевић у апостолској грађи.

Пројекат је, стога, пред надлежним министарством измењен, па је на прво место стављена обрада старих српских споменика, што је не само у сагласности са тренутним могућностима Одсека, него је и од изузетне важности за шире и свеобухватније сагледавање наше средњовековне књижевне и језичке ситуације, а на друго место израда редакцијског речника, будући да данас речнике оваквог типа раде велики тимови стручњака, а не мале групе или појединци.

У оквиру Одсека је, најпре, објављено дипломатичко издање *Матичиног айосџола*, једног од најстаријих пуних апостолских текстова (XIII век), према рукопису из Библиотеке Матице српске (PP 184). Нешто касније, исти рукопис је фототипски издат. Најзапаженији резултат рада у Старословенистичком одсеку јесте критичко издање *Мирослављевог јеванђеља*, које је кроз критички апарат сравњено са шест других старих и значајних јеванђеља. Затим, приређено је рашчитано издање *Шишајовачког айосџола*, изборног апостола које је 1324. године преписао јеромонах Дамјан у Пећи за архиепископа Никодима, из Патријаршијске библиотеке (бр. 322). Гордана Јовановић је приредила *Повести о словима и Житије десџоџа Сџефана Лазаревића* од Константина Филозофа, а Никола Родић *Сврљишке одломке јеванђеља* из 1279. године, који се чувају у Архиву САНУ (бр. 63). Иза Николе Родића остао је започет рад на обједињеном издању делатности Љубомира Стојановића у вези с Мирослављевим јеванђељем. Издање су до краја довели проф. Ђорђе Трифуновић и Виктор Савић. Приређен је *Месеџслов Јерусалимскога џиџиџа цариградскога* типа на основу рукописа *Ковинског џиџиџа* из XIV века, који се чува у Архиву САНУ (бр. 294). Коначно, објављена је и *Огледна свеска Срџскословенског речника јеванђеља*.⁵

Научној јавности представљамо монографије које су резултат рада чланова Одсека. Њихове појединачне библиографије биће објављене на сајту Института за српски језик САНУ.

МОНОГРАФИЈЕ

Матичин айосџол (XIII век). Приредили Радмила Ковачевић, Димитрије Е. Стефановић. Увод и опис рукописа написао Димитрије Богдановић, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, I одељење, књ. XXIX, Српска академија наука и уметности, Београд 1979.

Матичин айосџол. [Књигу приредио дописни члан Димитрије Богдановић], Фототипска издања, књ. 2, Српска академија наука и уметности, Народна библиотека Србије, Матица српска, Београд 1981.

Никола Родић — Гордана Јовановић, *Мирослављево јеванђеље (критичко издање)*, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа САНУ, I одељење, књ. XXXIII, Српска академија наука и уметности, Институт за српскохрватски језик, Београд 1986.

⁵ Библиографије сарадника в. [у:] Н. Родић, *Изабрана библиографија радова садашњих сарадника Старословенског одсека Института за српски језик САНУ, Славистика III*, Београд 1999, 323–328 и [у:] З. Бојовић / Д. Мршевић-Радовић / С. Самарџија, *Библиографски речник МСЦ. Научни састџанак славистџа у Вукове дане 1–30. Учесници*, Београд, 2005, 137, 161, 352–353.

- Шишајовачки айосџол (1324. године)*. Приредио Димитрије Е. Стефановић, Аустријска академија наука и уметности, Српска академија наука и уметности, Институт за српскохрватски језик, Беч 1989.
- Константин Филозоф, *Повести о словима (Сказаније о њисменех): изводи и Жиџије десјоџа Сџефана Лазаревића*. Приредила Гордана Јовановић, Просвета, Српска књижевна задруга, Београд 1989.
- Сврљишки одломци јеванђеља (XIII век)*. Издање приредио Никола Родић, Етно-културолошка радионица Сврљиг — Просвета, Ниш 1995.
- Љубомир Сџојановић о Мирослављевом јеванђељу*. Приредио Никола Родић, ЛИО, Горњи Милановац 2004.
- Месеџослов Јерусалимскога џиџика. Рукоџис Архива САНУ*. Приредио Виктор Савић, Центар за црквене студије Ниш — Манастир Солоџани, 2003.
- Срџскословенски речник јеванђеља. Огледна свеска*. Саставио Виктор Савић. Уредник Огледне свеске Гордана Јовановић, Библиотека Јужнословенског филолога, н. с., књ. 23, Институт за српски језик САНУ, Београд 2007.

Резюме

Гордана Јовановић, Виктор Савић

НАУЧНИЙ ПРОЕКТ АНАЛИЗ ДРЕВНИХ СЕРБСКИХ ПАМЯТНИКОВ ПИСЬМЕННОСТИ И СОЗДАНИЕ СЛОВАРЯ ЦЕРКОВНОСЛАВЯНСКОГО ЯЗЫКА СЕРБСКОЙ РЕДАКЦИИ И СЕРБКОСЛАВЯНСКОГО СЛОВАРЯ ЕВАНГЕЛИЙ

Предметом настоящей работы является научный проект *Анализ древних сербских письменных памятников* и составление *Словаря церковнославянского языка сербской редакции и Сербскославянского словаря евангелий*. Данный проект Института сербского языка Сербской академии наук и искусств утвержден в 1969 году на основании решений и рекомендаций Четвертого международного конгресса славистов, состоявшегося в Москве в 1958 году. В рамках данного проекта в Институте сербского языка ведется работа над *Сербскославянским словарем евангелий*, и до сих пор удалось издать его *Пробный выпуск*. Кроме луксико-графической работы в рамках проекта исследовались и издавались наиболее важные сербские средневекковые рукописи. Самым значительным изданием является критическое издание *Мирославова евангелия*, древнейшей сохранившейся сербской книги (около 1180 г.).